

Magdalena Żardecka-Nowak

Filozofia polityki

Polityka i Społeczeństwo nr 6, 123-131

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Magdalena Żardecka-Nowak

FILOZOFIA POLITYKI

Próba definicji

Filozofia polityki to dział filozofii zajmujący się politycznymi aspektami ludzkiego życia; podejmujący próby zrozumienia i sporządzenia mapy podstawowych kategorii, w których zwykło się myśleć i mówić o polityce. Dyskusja dotyczy takich kwestii jak państwo, prawo (jego podstawy), ustroje polityczne, władza (jej źródła, granice i legitymizacja), społeczeństwo, relacja między jednostką a zbiorowością, związki między moralnością a polityką, despotyzm (jego formy), demokracja (jej stopnie i odmiany), liberalizm, anarchizm, paternalizm, prawa człowieka, własność, równość, wolność i autonomia jednostki, przemoc, dyskryminacja, tolerancja (jej granice), sprawiedliwość, solidarność, suwerenność, tradycja, dialog polityczny, debata publiczna, konsens, kompromis (jego granice), pluralizm, wielokulturowość, umowa społeczna, konstytucja, interes publiczny, dobro wspólne. Przedmiotem filozofii polityki są nie tylko polityczne fakty, instytucje i przemiany, ale też wszelkie wypracowane w ciągu wieków przekonania i teorie polityczne oraz związki między nimi.

Istnieją różne sposoby uprawiania f.p. (1) Zdaniem niektórych przedstawicieli filozofii klasycznej f.p. jest próbą zrozumienia natury rzeczy politycznych (L. Strauss). Model życia politycznego ma charakter uniwersalny, lokalne różnice wynikają z błędnego odczytania uniwersalnych prawd. Podstawowy zrąb tego działu filozofii tworzy zbiór implikacji wyprowadzonych z metafizycznych fundamentów i w dalszej kolejności z epistemologii, antropologii filozoficznej oraz etyki. Celem jest dojście do prawdy na temat życia politycznego w ogóle (solidna wiedza o dobrym życiu i dobrym społeczeństwie). Głównym przedmiotem f.p. są wielkie cele ludzkości, czyli to, co czyni życie ludzkie kompletnym i sensownym. (2) Z kolei lingwistyczna tradycja

anglosaska uznaje, że kwestie poruszane przez f.p. mają charakter pojęciowy. F.p. polega na analizie języka, poszukiwaniu najwłaściwszych i najpełniejszych znaczeń kluczowych dla polityki terminów oraz analizie złożoności i wzajemnych powiązań między nimi (T.D. Weldon, A. Quinton, F.E. Oppenheim). (3) Zdaniem innych autorów f.p. ma charakter normatywny. Jej zadaniem jest np. sformułowanie podstawowych zasad życia politycznego (J. Rawls). Nie ma zamkniętej listy normatywnych zagadnień wchodzących w zakres f.p. Do niektórych z nich przywiązuje się wagę tylko w określonych epokach. Są jednak kwestie kluczowe, do których powraca się zawsze. Do tych ostatnich należy sprawiedliwość, społeczny ład i stabilność, zakres i rola prawa, dopuszczalne formy przymusu, posłuszeństwo oraz możliwość przeciwstawienia się prawu i władzy, powinności jednostki względem państwa i państwa względem jednostki, sposoby godzenia władzy politycznej z autonomią jednostki. Różne rozstrzygnięcia tych kwestii prowadzą do ukonstytuowania się odmiennych stanowisk, takich jak liberalizm, socjalizm, anarchizm, konserwatyzm, faszyzm, totalitaryzm. (4) W jeszcze innym ujęciu f.p. obejmuje zagadnienia opisowe i empiryczne. Ukazuje historyczną, geograficzną, kulturową zmienność ustrojów; analizuje instytucje życia publicznego, przyjęte procedury i sposoby działania; bada interesy różnych grup społecznych, konflikty między nimi oraz sposoby ich łagodzenia; opisuje złożone mechanizmy funkcjonowania władzy oraz sposoby skutecznej kontroli władzy (transparentność działań rządu i administracji państwowej, rola mediów w kontrolowaniu władzy); wpływ polityki na funkcjonowanie gospodarki; związki polityki i kultury. Z obserwacji tych wyłania się konstatacja, że zasady życia politycznego nie są uniwersalne, istnieją tylko partykularne tradycje wyrażające interesy określonych grup. (5) Można też uprawiać f.p. z perspektywy filozofii podejrzeń (F. Nietzsche). Punktem wyjścia takich rozważań jest przekonanie, że sfera polityczna jest tylko powierzchownym zjawiskiem skrywającym rzeczywistość głębszą, którą należy zdemaskować (M. Foucault). Polityka jest zależna od leżących u jej podstaw uwarunkowań kulturowych, psychologicznych, historycznych lub/i społecznych. Wszelka myśl, a w szczególności myśl polityczna, jest stronnicza, jest instrumentem władzy i dominacji. Obiektywizm i bezstronność są złudzeniami wynikającymi z nieznanym kontekstu historyczno-społecznego (K. Marks i F. Engels mówili o fałszywej świadomości). Filozofia postmodernistyczna i feministyczna uznaje, że polityczne uwikłanie myśli jest powszechne, głębokie i nieusuwalne. Wszelkie formy kultury (język, sztuka, filozo-

fia) traktuje jako formy dominacji i przemocy. Trzeba przyznać, że przedstawiciele filozofii podejrzeń dostarczyli dobrych narzędzi krytycznych do analizy wszelkich struktur społecznych, lecz zarazem zredukowali zadania f.p. do ciągłego tropienia zagrożeń, ewentualnie wyrażania potrzeb i przekonań grup do tej pory dyskryminowanych.

Wyróżnione tu sposoby uprawiania f.p. krzyżują się ze sobą, ponieważ nie sposób wyraźnie oddzielić zagadnień normatywnych od opisowych ani od analiz pojęciowych czy metafizycznych pytań o istotę rzeczy. Wszelkie pojęcia i kwestie polityczne są z istoty swej nieneutralne aksjologicznie, mają charakter sporny i można je analizować i interpretować na wiele sposobów. Niektórzy filozofowie wychodzą od obserwacji rzeczywistości i zmierzają do ich uogólnienia (bogaty aspekt opisowy u Arystotelesa, Monteskiusza, Tocqueville'a, współczesnych kominitarystów), inni podejmują abstrakcyjne rozważania, które mają pomóc w ustalaniu standardów i wyznaczeniu kierunków zmian w życiu politycznym (rozbudowany aspekt czysto koncepcyjny u Platona, Rousseau, Rawlsa). F.p. stawia sobie oprócz zadania teoretycznego niekiedy także zadanie praktyczne – proponowanie politycznych przemian i sterowanie nimi (np. marksizm). Każdy filozof jest reprezentantem swojej epoki, swego kraju i grupy społecznej, każdy ma określone przekonania i partykularne interesy, dlatego zdaniem niektórych nadzieje na nieuprzedzone, ideologicznie neutralne odpowiedzi na pytania stawiane w f.p. są złudne. F.p. jest żmudnym wysiłkiem rozumienia rzeczywistości politycznej, a nie jednoznaczna teorią naukową.

Problemy f.p. splatają się z problemami innych dziedzin wiedzy (nie da się wytyczyć między nimi ostrych granic), takich jak filozofia społeczna, filozofia prawa, filozofia wychowania, politologia, ekonomia, socjologia, psychologia społeczna. Od momentu uformowania się politologii jako odrębnej dyscypliny akademickiej aspekt opisowy filozofii polityki został wyraźnie zredukowany (choć nie wyeliminowany). Politologia przejęła zadanie opisu faktycznego sposobu funkcjonowania instytucji politycznych. Z tego względu współczesna f.p. koncentruje się bardziej na budowaniu teoretycznych modeli życia politycznego. Przy czym niektórzy starają się uwzględnić szeroki kontekst kulturowy (komunitaryści), inni natomiast abstrahują od niego i skupiają się na kwestiach ogólnych dotyczących zasad sprawiedliwości i wolności indywidualnej (liberałowie) lub ładu naturalnego i implikacji natury ludzkiej (katolicka nauka społeczna). W tradycji anglosaskiej funkcjonuje pojęcie teorii politycznych, które obejmuje zarazem rozważania

z zakresu f.p., jak i politologii. W czasach pozytywizmu głoszone wyczerpanie się filozofii w ogóle, a f.p. w szczególności (jej zadania miały przejąć nauki szczegółowe). Diagnoza ta okazała się nietrafna. Współcześnie powstaje olbrzymia ilość prac z f.p., a w toczące się spory angażują się intelektualiści całego świata. F.p. jest jednym z najprężniej rozwijających się działów filozofii.

Najważniejsze problemy, podstawowe stanowiska, spory i podziały

Przed f.p. stoją trzy podstawowe zadania: 1) zrozumieć życie polityczne w jego złożoności i zarazem dostarczyć języka do opisu różnych jego aspektów; 2) poddać krytyce negatywne zjawiska i praktyki polityczne oraz ich źródła i stojące u ich podstaw założenia; 3) ukazać, jak życie polityczne powinno wyglądać; przedstawić propozycje poprawy sytuacji, wskazać na różne możliwości i ich ewentualne konsekwencje. Wszelkie działania polityczne (oraz polityczne przekonania) mają na celu albo zachowanie (obronę) istniejącego stanu albo jego zmianę (krytykę). Zatem każde polityczne działanie i pogląd zakłada koncepcję czegoś lepszego i gorszego. Zadaniem f.p. jest wyartykułowanie tych założeń, poddanie ich analizie i krytycznej refleksji.

Ważnym problemem f.p. jest określenie, kim jest podmiot życia politycznego. W tej kwestii wyłoniło się kilka stanowisk: podmiot polityczny to (1) osoba określająca siebie w relacji do tego, co pozapolityczne, np. do Transcendencji; (2) egoistyczna jednostka troszcząca się o swoje interesy (*homo oeconomicus*); (3) obywatel, określający swą tożsamość w relacji do narodu i państwa; (4) jednostka określona przez kulturowy i społeczny kontekst. Zdaniem niektórych (5) podmiotami politycznymi są zbiorowości: narody, państwa, klasy społeczne; jednostki zaś traktowane są jako elementy większych całości.

Innym podstawowym problemem f.p. jest władza i jej legitymizacja, uzasadnienie prawa i reguł życia politycznego. Według jednych konstytucyjne cele i przepisy prawa znajdują uzasadnienie w elementarnej rozumności człowieka zdolnego do ustalenia wspólnych zasad zgodnej kooperacji (kontraktualizm). Inni utrzymują, że normy i reguły życia politycznego uzasadnić można tylko przez odwołanie do ich użyteczności (utilitaryzm). Są też zwolennicy poglądu, że u podstaw życia publicznego tkwią metafizyczne fundamenty, które należy poznać (niektóre odmiany konserwatyzmu i teorie nawiązujące do chrześcijań-

stwa). Niektórzy utrzymują, że tylko obyczaje, tradycje i nawyki odpowiadają za kształt naszych stosunków politycznych (relatywizm kulturowy, perspektywizm; postmodernizm i niektórzy komunitaryści). Między zwolennikami tych różnych opcji toczy się nieustanna dyskusja.

We współczesnej f.p. centralne miejsce zajmuje pojęcie wolności i autonomii. Autonomia uznawana jest za istotny składnik ludzkiego powodzenia (możliwość realizowania indywidualnego planu życia, autentyczność) i użyteczne narzędzie opisu faworyzowanych sposobów organizacji życia politycznego. Szeroko dyskutowana jest też kwestia własności i jej prawnej ochrony. Własność okazuje się podstawą do ograniczania funkcji państwa. Niektórzy postulują zredukowanie wszelkich zadań państwa do ochrony prawa, kontraktów i porządku (państwo jako stróż nocny – F. Lassalle, R. Nozick). Inni dopuszczają możliwość pewnego ograniczenia praw własności (podatki), gdy stają one w sprzeczności ze sprawiedliwością i prowadzą do społecznej destabilizacji.

Filozofowie na ogół mają ambiwalentny stosunek do polityki. Arystoteles definiował człowieka jako istotę polityczną, która swój pełny rozwój (*eudajmonia*) może osiągnąć jedynie przez uczestnictwo w życiu zbiorowym. Jednocześnie deprecjonował powierzchowność życia społeczno-politycznego i głosił potrzebę samotnej kontemplacji. Podobna ambiwalencja utrzymała się w myśli chrześcijańskiej, która na ogół nie podważała struktur państwa, lecz zarazem dystansowała się do nich jako wtórnych i ostatecznie nieistotnych dla zbawienia. Także i dziś nie ma wśród filozofów zgody co do tego, jakie jest znaczenie aktywnego udziału w życiu politycznym dla realizacji indywidualnego projektu dobrego życia (samorealizacja, autentyczność).

Negatywne doświadczenia XX wieku (wojny, totalitaryzm) oraz obserwacje socjologiczne sprawiły, że powszechne i zasadne wydaje się dziś przekonanie, iż nie można w polityce pokładać wielkich nadziei (sceptycyzm polityczny).

Zarys dziejów filozofii polityki

Początki filozoficznej refleksji nad polityką sięgają starożytności. Zastanawiano się wówczas nad tym, jak najlepiej rządzić państwem-miastem i jak najlepiej w nim żyć. Najważniejsi autorzy tego okresu, którzy przyczynili się do rozwoju myśli politycznej, to sofisci, Sokrates, Platon i Arystoteles. W dziele *Państwo* Platon próbuje określić,

czym jest sprawiedliwość i jak się ona przejawia w strukturach państwowych. Głosi, że istnieje jeden, uniwersalny model państwa sprawiedliwego, w którym panuje rozum reprezentowany przez klasę ludzi o najwyższych walorach intelektualnych i moralnych. Arystoteles w dziele *Polityka* koncentruje się bardziej na opisie rzeczywistych sposobów sprawowania władzy niż na konstruowaniu modelu państwa idealnego.

Późniejsi autorzy na ogół zajmowali się kwestią rządzenia państwami większymi od greckiej *polis*. W średniowieczu problematyka polityczna splatała się z rozważaniami metafizycznymi i teologicznymi. Najczęściej podejmowano kwestię relacji między porządkiem ziemskim i boskim (św. Augustyn, *O Państwie Bożym*), władzą państwową a władzą kościelną oraz kwestię obowiązków względem obu władz. Św. Tomasz z Akwinu mówił o hierarchii prawd rządzących całością rzeczywistości oraz o względnej odrębności i dopełnianiu się porządku rozumu i wiary. Filozofowie średniowieczni piętnowali tyranie i różne formy nadużywania władzy, jednakże nie wskazywali żadnego konkretnego ustroju jako odpowiadającego chrześcijańskim standardom.

Za ojca nowożytnej filozofii polityki uważany jest Machiavelli. Jego dzieło *Książe* (1532) zrywa tradycyjną więź polityki z moralnością (metafizyką i religią) i postuluje prawo władcy do użycia wszelkich środków do celów politycznych uznanych za godziwe. Machiavelli uchodzi za twórcę pojęcia racji stanu i wąskiego pojmowania zadań politycznych (realizm polityczny). Jednocześnie w okresie renesansu tworzone utopijne projekty polityczne (T. More, T. Campanella, F. Bacon), które korespondowały z ówczesną wiarą w nieograniczone możliwości człowieka.

W epoce Oświecenia definitywnie zrezygnowano z metafizycznych sposobów legitymizowania władzy. Oparcia dla państwa i prawa szukano w powszechnej umowie społecznej (kontraktualizm). Autorzy tacy jak Hobbes, Locke, Rousseau przedstawiali hipotetyczną wizję stanu natury i wskazywali na jego liczne niedogodności. Racjonalne jednostki pragnące chronić się przed nimi zawiązują umowę, na mocy której powstaje społeczeństwo i państwo. Niepewna wolność stanu natury zostaje zamieniona na wolność strzeżoną przez prawo. Hipoteza stanu natury i umowy społecznej podsuwa kryterium oceny realnie istniejących państw. Zwolennicy umowy społecznej różnili się między sobą, gdy chodzi o najwłaściwszą formę ustroju. Hobbes opowiedział się za silną władzą jednoosobowego suwerena (rojalizm), ponieważ tylko on chroni przed wojną wszystkich ze wszystkimi. Locke uznał za suwerena

zbiorowość i przypisał władzę najwyższą legislatywie. Rousseau sformułował koncepcję woli powszechnej – w społeczeństwie, w którym każdy ma prawo głosu (jest zarazem prawodawcą, jak i podlega prawu), wola powszechna nie może się mylić.

Jednym z najważniejszych autorów rozwijających refleksję społeczno-polityczną był G.W.F. Hegel. Opowiedział się on za ideą wolności jako samoświadomej egzystencji w racjonalnie urządzonej wspólnocie, w rozumnym państwie. Rozumność praw polega, jego zdaniem, na zgodzie racjonalnego sumienia wszystkich obywateli. Hegel wpisuje ustroje w wielki schemat ogólnego rozwoju rozumności i wiedzy. Historia daje się pojąć jako proces rozwoju wolności (postęp, celowość); jest obszarem, na którym dochodzi do mozolnego godzenia tego, co szczegółowe, i tego, co ogólne. Samoświadomość ma naturę kruchą i uwikłaną w opinie innych; indywidualny rozum posiada genezę społeczną (warunkiem tego, żeby znaczyć coś dla siebie, jest znaczenie czegoś dla innych). Państwo jako instytucjonalny cel rozwoju godzi wolność i konieczność, jednostkowe dążenia do samorealizacji i zbiorowy proces gromadzenia mądrości.

Liberałowie XIX wieku – J.S. Mill, A. de Tocqueville, B. Constant, T.H. Green – koncentrowali się na obronie wolności jednostki przed zagrożeniami ze strony tyranii większości, despotyzmu dominujących opinii i obyczajów. Uważali, że wolność nie polega na uczestnictwie w strukturach władzy, lecz realizuje się w obszarach pozapolitycznych – np. w działalności gospodarczej lub artystycznej. Mill odrzuca paternalizm państwowy, wyklucza wpływ religii na sprawy polityczne, zachowuje podejrzliwość w stosunku do władzy. Za etyczną podstawę wszystkich działań politycznych uważa zasadę maksymalizowania szczęścia (utilitaryzm).

Ważną rolę w rozwoju myśli społeczno-politycznej odegrał K. Marks – twórca rewolucyjnego komunizmu. Zasadniczym źródłem inspiracji był dla niego Hegel. Marksowski materializm historyczny odróżnia ekonomiczną bazę od nadbudowy. Nadbudowę tworzą wszelkie instytucjonalne i ideologiczne aspekty życia społecznego. Przemiany w bazie są przyczynami zmian w nadbudowie. Historią rządzą prawa rozwoju dziejów (determinizm). Po epoce feudalizmu nastąpiły czasy kapitalizmu i podziału społeczeństwa na antagonistyczne klasy: burżuazję i proletariat. Zaostrzenie się konfliktu między nimi doprowadzi do rewolucji, która obali kapitalizm. Państwo będzie stopniowo obumierać. Ostatnim etapem przemian społeczeństwa będzie komunizm oznaczający zniesienie wszelkiego wyzysku i dominacji klasowej. *Manifest*

komunistyczny (1848) był zachętą do rewolucji. Współtwórcy i kontynuatorzy marksizmu to F. Engels, K. Kautsky, R. Luksemburg, W.I. Lenin. Stworzone przez nich idee stały się inspiracją dla rewolucji październikowej i rozwoju totalitaryzmu komunistycznego.

Po II wojnie światowej nastąpił okres rozliczeń z przeszłością i poszukiwania przyczyn faszyzmu i komunizmu. W dyskusji tej wzięli udział liczni intelektualiści, którzy przeprowadzili krytykę totalitaryzmu i jego źródeł (Arendt, *Korzenie totalitaryzmu i O rewolucji*), opowiedzieli się po stronie indywidualnej wolności (Berlin, *Dwie koncepcje wolności*; Arendt, *Co to jest wolność?*), stworzyli koncepcję społeczeństwa otwartego (Popper, *Spoleczeństwo otwarte i jego wrogowie*).

Najnowsza f.p. cechuje się wielką różnorodnością stanowisk i sposobów uprawiania. Niektórzy utrzymują, że myśl polityczna jest w sposób nieuchronny stronnicza (Foucault i inni poststrukturaliści, Rorty i neopragmatyści). Inni twierdzą, że zadaniem filozofii polityki jest dotarcie do pierwotnego, przedideologicznego, niezależnego od historycznego kontekstu doświadczenia (L. Strauss, E. Vogelín). Niektórzy prowadzą badania nad ideologią wielokulturowości i politycznej poprawności. C. Schmitt koncentruje się na polityce jako sferze władzy pierwotnej w stosunku do tworzonych norm i reguł. F. Fukuyama głosi tezę o końcu historii, S. Huntington przepowiada nieuchronne zderzenie cywilizacji. J. Habermas poszukuje płaszczyzny racjonalnego dyskursu w sytuacji mnogości światopoglądów i stylów życia (idealna sytuacja komunikacyjna, teoria działania komunikacyjnego). F.A. von Hayek uważa, że filozofia polityki musi oprzeć się na koncepcji wielkiego społeczeństwa, w którym w wyniku społecznego rozwoju wyłaniają się ogólne reguły porządku oraz rozwija się i jest przekazywana praktyczna wiedza służąca jednostkom i grupom. Rawls podejmuje problemy pojęciowe i normatywne; poszukuje najbardziej fundamentalnych zasad sprawiedliwości określających podstawową strukturę społeczną; odwołuje się do hipotetycznej sytuacji pierwotnej i zasłony niewiedzy, ponieważ uważa, że sformułowanie takich zasad jest możliwe tylko w warunkach zapewniających równość i bezstronność. Libertarianie (Nozick) głoszą koncepcję państwa minimalnego, gdzie większość relacji międzyludzkich ma charakter ekonomicznych kontraktów, a problemy polityczne, prawne i moralne są rozstrzygane jak problemy rynkowe. Komunitaryści (MacIntyre, Taylor, Sandel, Walzer) postulują oparcie się na praktykach i cnotach wypracowanych przez wspólnoty.

Bibliografia

- Buksiński T., 2006, *Współczesne filozofie polityki*, Poznań.
Dahl R., 1995, *Demokracja i jej krytycy*, Kraków.
Goodin R., Pettit P., 1998, *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*, Warszawa.
Kymlicka W., 1998, *Współczesna filozofia polityczna*, Kraków.
Manent P., 1994, *Intelektualna historia liberalizmu*, Kraków.
Szahaj A., Jakubowski M.N., 2005, *Filozofia polityki*, Warszawa.
Tokarczyk R., 2002, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków.

Political Philosophy

Abstract

The paper contains a brief presentation of political philosophy as an important branch of contemporary philosophy. In the first part, the subject matter of this discipline is discussed, different approaches to it as well as its interlinkages with other disciplines of science. In the second part, major aims which the discipline is striving to achieve are named as well as most fundamental issues, positions, controversies and divides. The third part includes a historical resume of political philosophy starting from the ancient times until the current period. The paper tries to show the richness and complexity of the problematic covered by this discipline as well as its relevance. Contemporary political philosophy is one of the most vibrantly developing branches of philosophy.